

האם יש פערי משמעות בין נוסחי פסיקה שונים בפירושו של ר' עובדיה מברטנורא על המשנה?

פתיחה

הרב עובדיה ירא¹ מברטנורא (Bertinoro) (להלן הרע"ב), היה מגדולי חכמי איטליה² במאה החמש עשרה.³ את פירושו למשנה סיים לכתוב בירושלים, שאליה הגיע ב-1488, והוא נדפס לראשונה במחצית השנייה של המאה השש עשרה (ונציה 1558-1559). ככל שחלפו השנים, התבצר מעמדו כפירוש בה' ידיעה של המשנה. למרות חשיבות הרבה, הן של המחבר הן של הפירוש, רק מחקרים בודדים עסקו בהם. בדרך כלל המחקר עסק בקורות חייו של הרע"ב⁴ או בקורותיה של יהדות איטליה,⁵ ורק במקרים בודדים הופנתה תשומת הלב של המחקר לפירושו למשנה.⁶ אם כי יש להדגיש כי במקרים רבים פירושו נדון כבדרך אגב במאמרים שונים, ולא פעם לדברים אלה חשיבות רבה.⁷

* תודתי לד"ר ד' פיקסלר ולד"ר ע' רדזינר שקראו והעירו.

1. על משמעות שם זה ראו: מ"ע הרטום וא' דוד, ר' עובדיה ירא מברטנורא ואיגרותיו מארץ ישראל, בתוך: ח' ביינארט (עורך), יהדות איטליה – מחקרים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 24, הערה 1.
2. למוצאו האיטלקי חשיבות רבה שכן יהדות זו נתייחדה, בין השאר, ביחסה ללימוד משנה. בעניין זה ראו: י' זוסמן, 'כתבי יד ומסורות נוסח של המשנה', דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות III, ירושלים תשמ"א, עמ' 234-236; מ' ברויאר, אוהלי תורה: הישיבה תבניתה ותולדותיה, ירושלים תשס"ד, עמ' 129-133; א' ארנד, 'לימוד משנה וחבורות משנה בעת החדשה', כתב עת אלקטרוני למדעי היהדות 3, אחרי הערה 4.
3. על אודותיו ראו: א' דוד, ערך 'עובדיה מברטנורא', אנציקלופדיה עברית כו, ירושלים-תל אביב תשל"ד, עמ' 595-596.
4. לדוגמה: א' טואף, 'ידיעות חדשות על חייו ר' עובדיה מברטנורא', פעמים 37, תשמ"ט, עמ' 24-30.
5. ר' בונפיל, 'היהודים באזור רומאניה בימי ר' עובדיה מברטנורא – קווים לדמותם החברתית והתרבותית', פעמים 37, תשמ"ט, עמ' 42-54; א' הורוביץ, 'על הליכות הדת של היהודים בסוף המאה החמש עשרה – מתוך אגרות ר' עובדיה מברטנורא', פעמים 37, תשמ"ט, עמ' 31-41.
6. י"ד לרנר, 'פירוש הרע"ב והגניזה הקהירית', בתוך: מ' כרמלי וח' ליף (עורכים), ספר זכרון לשמואל בלקין, ניו יורק תשמ"א, עמ' 128-131.
7. כך לדוגמה דבריו של ארנד (לעיל, הערה 2) שהתייחס בקצרה לשאלת המניע לכתיבת הפירוש וכתב: "רע"ב לא כתב הקדמה לפירושו, ולכן אין לדעת מדוע דווקא הוא נטל יוזמה לפרש את המשנה ולא חכמי איטליה בדורות קודמים לו, אך אפשר שהדבר קשור לכך שהוא חי בראשית ימי הדפוס והיה מודע לכך שפירושו יודפס ויגיע לכלל הציבור. אפשר גם שהדפסת פירוש הרמב"ם למשנה המריצה אותו במפעלו..."

אחד הנושאים היחידים שזכה לבחינה ישירה בפירושו של הרע"ב הוא מעמדו כפוסק. הנושא נבחן לראשונה על ידי ישראל דב לרנר בספרו רבינו עובדיה מברטנורא – חייו ותרומתו לפירוש המשנה (ירושלים תשמ"ח). לרנר הקדיש פרק שלם לנושא ובו בחן מגוון רחב של נושאים.⁸ אליאב שוחטמן שב ועסק בנושא במאמר 'ר' עובדיה מברטנורא – פרשן או גם פוסק?'⁹

בדברים שלהלן אני מבקש לשוב ולעסוק בנושא, הפעם תוך שימת דגש על הפסיקה ההלכתית הקצרה.

צורות שונות של הבאת ההלכה בפירוש המשנה

קיימות שלוש צורות¹⁰ שבהן באה לידי ביטוי תפיסה הלכתית בפרשנות המשנה. האחת 'פרשנות הלכתית סמויה' – שבה הפרשן מפרש את המשנה על פי התפיסה ההלכתית (זו העולה מתוך מסקנת הגמרא) על אף שאין הוא מציין זאת במפורש. במקרה זה הלומד איננו נתקל באמירה מוצהרת שלפיה הדברים המובאים בפניו הם על פי ההלכה, אך בפועל כך הם פני הדברים.

שתי האחרות 'גלויות' – 'פרשנות הלכתית גלויה' אך מצומצמת ו'פרשנות הלכתית גלויה ומרחיבה'.¹¹ בשתי הדרכים נעשה שימוש בשפה ההלכתית ואין לבין פירוש המשנה זיקה ישירה. הן לא מבארות את האמור במשנה, רק מתייחסות לתכנים הלכתיים הקשורים אליה.¹²

למרות הדמיון בין השתיים יש לתת את הדעת על ההבדלים ביניהן.

'פרשנות הלכתית גלויה' אך מצומצמת אינה חורגת מעבר לאמור במשנה. פסיקת ההלכה מתייחסת לאמור במשנה ותו לא. הפרשן אינו מגשר על פני השנים שחלפו מאז נכתבה המשנה ועד ימיו, ואף לא על הבדלי הנסיבות בין המציאות שאליה התייחסה המשנה לבין המציאות שבה הוא ושומעי לקחו מצויים. בשל כך לא יכול הלומד לדעת למעשה את המותר והאסור. פסיקת הלכה בצורה זו, יותר משהיא נובעת מתוך רצון להורות את ההלכה למעשה נובעת מתוך רצון שההתייחסות למשנה (ולא להלכה) תהיה

8. י"ד לרנר, רבנו עובדיה מברטנורא – חייו ותרומתו לפירוש המשנה, ירושלים תשמ"ח, עמ' פט-קלג.

9. פעמים 37, תשמ"ט, עמ' 23-3.

10. ראו מאמרי, 'פירוש "משנה מפורשת" לר' אליעזר לוי', המעין מו א, תשס"ו, עמ' 73-84.

11. הדברים לעיל התייחסו לאופציות השונות. כמובן שבפועל ייתכן שילוב בין הדרכים. השילוב הנפוץ הוא בין הדרך הראשונה – הפרשנות ההלכתית הסמויה – לבין הגלויה והמצומצמת.

12. העובדה שחלק זה אינו חלק אינטגרלי מהפירוש באה לידי ביטוי בפירוש של הרב אהרן בלום, משנת רבי אליעזר. בפירוש זה המבוסס על הרע"ב הדגיש הרב בלום בדברי ההקדמה כי "השמטנו מה שמביא [הרע"ב, מ"מ] לפסק הלכה" (א' בלום, משנת רבי אליעזר א, ירושלים תש"ן, עמ' שני של ההקדמה [לא ממוספר]), וזאת על בסיס התפיסה שלפיה פסיקת ההלכה איננה חלק מהותי מפירוש המשנה. צורה זו יכולה להיות מצומצמת ולהתייחס רק לתכניה של המשנה או להיות רחבה ולכלול תכנים נוספים.

שלמה. לכן הוא מסתפק בפסיקה במחלוקות וכיוצא בזה. דרך זו תבוא לידי ביטוי במשפטים קצרים דוגמת 'הלכה כ...', 'אין הלכה כ...', וכיוצא בהם.

פרשן הנוקט 'פרשנות הלכתית גלויה ומרחיבה' מרחיב בדברי פסיקת ההלכה מעבר להתייחסות הקונקרטי של המשנה. דבריו מכילים התייחסויות למקרים נוספים, ספרות מאוחרת לספרות התנאים, ופעמים רבות אף התייחסות לדברים שכלל לא נידונו במשנה, אך מנקודת מבטו של הפרשן ניתן לומר כי התמונה אינה שלמה ללא הזדקקות להם.¹³

'פרשנות הלכתית גלויה אך מצומצמת' בפירוש הרע"ב

בפירושו של הרע"ב ניתן למצוא את הדרכים כולן. הוא מפרש על פי מסקנת הגמרא, הוא עושה שימוש תדיר בפסיקה קצרה, וכמו כן לא נדיר למצוא מקרים שבהם מפליג הרע"ב בדבריו ההלכתיים. הדברים שלהלן יוקדשו להערות ולדיונים שנערכו במשך השנים סביב השימוש שעשה הרע"ב ב'פרשנות הלכתית גלויה אך מצומצמת'.

השאלות על 'פרשנות הלכתית גלויה אך מצומצמת' בפירוש הרע"ב

דיונים שונים נערכו סביב 'פרשנות הלכתית גלויה אך מצומצמת' המופיעה ברע"ב. בעיקר דנו בעצם ההכרעה – מדוע הכריע הרע"ב כדעה זו או אחרת. דיונים מעין אלה התפתחו בדרך כלל סביב מקרים שבהם הכרעתו של הרע"ב נוגדת את המקובל. דיונים אלה מצויים ומוכרים ולא יידונו להלן. הדברים שלהלן יוקדשו לשלושה נושאים:

1. סגנונו של רע"ב בהכרעותיו ההלכתיות.
2. פסיקות הלכה 'מיותרות' לכאורה.
3. היעדרה של פסיקה הלכתית.

דיונים אלה יוצאים מנקודת הנחה אחת – רמת דיוק גבוהה ביותר של הכותב. הנחה זו גורמת לכך שכל מטבע לשון מקבל משמעות משל עצמו (כמו גם כל שתיקה).¹⁴ כאן המקום להעיר שלאורך הדורות מצאנו שלוש אפשרויות להתייחס לדקדוק לשוני.

1. כבר המחבר לימד אותנו על הדקדוק הרב שבדבריו, ויש שהוא נתן לנו את המשמעות של הדברים.¹⁵ במקרים כאלה אין כל מקום לספק בייחוס התוכן של הדיוק למחבר.

13. על הקושי שבכתיבת פרשנות הכוללת פסיקה הלכתית מעין זו עמד הרב טשרנוביץ בשעה שהתייחס לפירושו של התוספות יום טוב. ראו: ח' טשרנוביץ, תולדות הפוסקים ג, ניו יורק (חש"ד), עמ' 130.

14. בעניין זה ראו להלן 'היעדרה של פסיקה'. וכן בדבריו של הרע"ב מכות פ"א מ"א אות ג.

15. דוגמה לכך ניתן למצוא בהקדמתו של הרב אברהם צבי הירש אייזנשטט לפתחי תשובה על יורה דעה, בה כתב: "...בכמה מקומות כתבתי עיין בספר פלוני סי' פלוני, ולא כתבתי מה הוא כותב שם, תדעו בטח כי אין שם דבר חדש הנוגע לעניין ההוא להלכה אך לפלפול בעלמא. ובמקום שכתבתי

2. ניתן לטעון שהספר מכיל יותר ממה שיצק לתוכו המחבר, וכך גם אם המחבר עצמו לא התכוון לדברים, הרי שאלה יכולים להיאמר ולקבל משמעות.¹⁶
3. להתייחס בביטול לכל ניסיון למצוא תכנים בדקדוקים קלים.¹⁷

סגנונו של הרע"ב ב'פרשנות הלכתית גלויה אך מצומצמת'

השפה שבה עושה הרע"ב שימוש בפירושו בכלל וכתה לדיונים ספורים בלבד. במסגרת דיונים אלה נבחנה משמעותם המדויקת של הביטויים: 'מצאתי',¹⁸ 'שמעתי',¹⁹ ו'רבותי'.²⁰

בפסיקה ההלכתית עושה הרע"ב שימוש בביטויים שונים²¹ ובכללם: "וקיימא לן..."²²; "והלכה כ..."²³; "וכן הלכה"²⁴; "ואין הלכה כ..."²⁵; "ופסק ההלכה"²⁶. דיון מסודר ושיטתי על מטבעות לשון אלו לא ידוע לי.

- עיי' בספר פלוני לעניין אם היה כך וכך מהו הדין ולא כתבתי מסקנתו להלכה, הוא מחמת כי הוא מסופק שם ולא העלה דבר ברור. גם השגחתי לדייק בלישנא, ופעמים כתבתי בלשון 'שכתב' ופעמים 'שפסק' ופעמים 'שהורה' ופעמים 'מבואר שם' והלשונות חלוקים זה מזה כידוע למשכילים".
16. בהקשר זה מעניין להביא את דבריו של הרב יונתן אייבשיץ: "ודעתי אין ספק כי הכל בבח' מיד ה' השכיל על ידם [על שלחן ערוך והרמ"א, מ"מ], כי קושיות רבות שהקשו עליהם אחרונים ותי' בדרך חריף ועמוק, וכן כללו במתק וקוצר לשונם דינים הרבה. ולאין ספק לא כונו להכל, כי איך היה אפשר לרב המלאכה מלאכ' שמים שהיה עליהם, ומי הוא הגבר שיעשה חיבור על כל התורה לקוח מכל דברי הראשונים ואחרונים ולא יכבד עליהם מלאכה מלאכת שמים, רק רוח ה' נוססה בקרבם להיות לשונם מכוון להלכה בלי כוונת הכותב וחפץ ה' בידם הצליח" (אורים ותומים, ורשה 1881, קיצור תקפו כהן, דף מח ע"ב).
17. דומני שאין מייצג טוב יותר לתפיסה זו מאשר הרב מנחם המאירי. בהתייחסו לדברי התוספות בתחילת מסכת קידושין, המבקשים למצוא משמעות להבדל בין משניות הפותחות בה' הידיעה (דוגמת 'האשה נקנית') לבין משניות שבהן אין ה' הידיעה (דוגמת 'בתולה נישאת') כתב: "והרבה מפרשים מדקדקים בה ללא צורך, ולא דיינו בדקדוקים הנזכרים בשמועה אלא שרבותינו בעלי התוספות הוסיפו לדקדק על שנאמר 'האשה' ר"ל בה"א, ובמסכת כתבות נאמר בתולה נשאת בחסרון ה"א, ודורשים חסרות ויתרות כאלו נכתבו על הלוחות בסיני ואיני רואה תועלת בזכירת דברים אלו, יפרשם המבין על הצד שירצה..." (מאירי קדושין, ב ע"א ד"ה הרבה דקדוקים).
18. ראו: ח' אלבק, מבוא למשנה, ירושלים-תל אביב תשי"ט, עמ' 251; לרנר (לעיל, הערה 6), עמ' פז.
19. שם.
20. לרנר (שם), עמ' קג.
21. הדוגמות להלן יובאו ממסכת ברכות בלבד.
22. ברכות פ"א מ"א.
23. ברכות פ"א מ"א; פ"ב מ"א, ג"ג, מ"ג; פ"ד מ"א, א"ג, מ"ד, מ"ז; פ"ו מ"ד, מ"ח; פ"ז מ"ג; פ"ח מ"ד.
24. ברכות פ"ב מ"ב; פ"ד מ"א; פ"ה מ"ב; פ"ו מ"א, ג"ג, מ"ה, מ"ח; פ"ז מ"ב, מ"ה.
25. ברכות פ"ב מ"ז; פ"ד מ"ד, מ"ה.
26. ברכות פ"ד מ"א; פ"ז מ"ג.

דיונים קצרים נערכו סביב פסיקה בלשון חיובית כמו גם שלילית. הם כוללים את המקרים הבאים: א. פסיקה בלשון חיובית או שלילית; ב. פסיקה בלשון משולבת (שלילית וחיובית גם יחד).

משמעותה של פסיקה בלשון חיובית או שלילית

בפירושו של הרע"ב יש מאות מקרים הן של פסיקה בלשון חיובית הן של פסיקה בלשון שלילית. חלוקה סגנונית זו קיימת כבר בתלמוד הבבלי, ויש שעמדו עליה המפרשים.²⁷ היא מצויה גם אצל מפרשים שקדמו לרע"ב דוגמת הרמב"ם, שהשפיע רבות על פירושו של הרע"ב. הרבנים יצחק שילת ודרור פיקסלר נגעו בנושא זה ביחס לפירושו של הרמב"ם, במספר מקומות במהדורות של פירוש המשנה שראו אור על ידם.²⁸ יש שהם מציעים שהסיבה ללשון השלילית נעוצה בשיקול הלכתי,²⁹ ויש שהדבר נובע מכך שתחילה פסק הרמב"ם בלשון חיובית כאותו תנא, וכשביקש לחזור בו הסתפק בהוספת המילה 'ואין'.³⁰

כשם שהדיונים על סגנונו זה של הרמב"ם מועטים כך גם ביחס לרע"ב. להלן אציג הסברים למדניים שהועלו במשך הדורות ולפיהם הבדלי הסגנון מעידים על הבדלי תוכן, שכן התוצאה של האמירה שאין הלכה כפלוגי אינה זהה לאמירה שהלכה כבר פלוגתא שלו.

הסברים למדניים לפסיקה בלשון שלילית: הראשון, הידוע לי, שנתן את דעתו לשאלת משמעות הפסיקה השלילית אצל הרע"ב, היה ר' שמשון חסיד ממחברי תוספות חדשים בדבריו למקוואות פ"ב מ"ז. המשנה אומרת: "המניח קנקנין בראש הגג לנגבן ונתמלאו מים – ר' אליעזר אומר: אם עונת גשמים הוא – אם יש בו כמעט מים בבור – ישבר, ואם לאו – לא ישבר. רבי יהושע אומר: בין כך ובין כך ישבר או יכפה אבל לא יערה". עניינה של משנה זו במים שיש בהם תפיסת ידי אדם אך אין בהם כוונת שאיבה ועל כן הם כשרים למקוה ולא נפסלים מדין מים שאובים. הרע"ב במקום הכריע: "ואין הלכה כר' אליעזר".

27. לדוגמה ראו ביצה כד סוף ע"א "אמר רב יהודה אמר שמואל: אין הלכה כרבן גמליאל" וברש"י ד"ה אהא; צל"ח וראשון לציון על אתר. ויש שאף הגמרא עצמה דנה בהבדלי הסגנון ובמשמעותם. ראו סנהדרין לא ע"א "אמר רבה בר רב הונא: הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. ואמר רבה בר רב הונא: אין הלכה כדברי חכמים. פשיטא, כיון דאמר הלכה כרבן שמעון בן גמליאל – ממילא ידענא דאין הלכה כחכמים! – מהו דתימא: הני מילי – לכתחילה, אבל דיעבד – שפיר דמי, קא משמע לן: דאי עביד – מהדרין ליה".

28. ד' פיקסלר, מסכת ברכות, ירושלים תשס"ד; י' שילת, מסכת שבת, ירושלים תשס"ה; ד' פיקסלר, מסכת עבודה זרה, ירושלים תשס"ב; י' שילת, תיקון משנה – מסכת עבודה זרה והוריות, ירושלים תשס"ב.

29. ברכות פ"א מ"ה, עמ' לה; פ"ה מ"ב, עמ' ריח; פ"ו מ"ג, עמ' רכג; פ"ו מ"ח, עמ' רנ-רנא; פ"ז מ"ב, עמ' רצו-רצז; פ"ז מ"ה, עמ' שי ועמ' תנח; עבודה זרה פ"א מ"ב, עמ' ו.

30. שבת פ"ב מ"ג, עמ' לח, ובהערה 39; תיקון משנה הוריות פ"ב מ"ח, עמ' קנג, ובהערות מו ו-13.

בתוספות חדשים במקום (ד"ה ש"מ שהלכה כר"י) סיים את דבריו באומרו: "ולא קאמר הלכה כר"י משום שגם דר"י ליתא דעכ"פ עונת גשמים בעי". הרב דוד שפרבר³¹ מצא תימוכין לדברי התוספות חדשים בדבריהם של התוספות למסכת מנחות (לו ע"ב ד"ה והא). התוספות שם מתייחסים לדברי הגמרא "אין הלכה כר' יעקב", וכתבו "אין הלכה כר' יעקב לאו משום דיהא הלכה כחכמים דאם כן לימא הלכה כחכמים..."³². הרב שפרבר ראה בדברים המובאים בתוספות חדשים עיקרון המתייחס לכל מקום שבו פוסק הרע"ב בלשון שלילית – עיקרון ולפיו: "כל היכא דאמרו בלשון שלילה כגון אין הלכה כפלוגי – גם כשנגדו אין הלכה לגמרי".³³ משעמד הרב שפרבר על עיקרון זה, עשה בו שימוש במספר משניות.³⁴

ר' שלמה עדני בפירושו מלאכת שלמה, הציע דרך נוספת להסביר את הימצאותן של פסיקות הלכה בלשון שלילית. לדעתו, כאשר יש סיבה להניח שההלכה תהיה כתנא מסוים, ולא כך הוא, הדבר מודגש על ידי הלשון השלילית האומרת שאין הלכה כמותו.³⁵

הסברים למדניים לפסיקה בלשון שלילית וחיובית כאחת: לצד שני הסגנונות (חיובי ושלילי) שנידונו לעיל, יש מקרים שבהם הרע"ב עושה שימוש כפול ובו בזמן משתמש בלשון חיובית ושלילית. תופעה זו נידונה על ידי הרב יוסף בכרך (נימוקי הגרי"ב) בשעה שדן בדבריו של הרמב"ם כפי שאלה מופיעים בדפוסים,³⁶ למשנה סנהדרין פ"ד מ"ג. במשנה זו נחלקו ר' יהודה וחכמים בשאלה אם בסנהדרין היו שני סופרי דינים או שלושה. בדפוסים של פירוש המשנה לרמב"ם נכתבה ההכרעה: "והלכה כחכמים ואין הלכה כר' יהודה". בהגהות הגרי"ב במקום העיר: "לכאורה ד' תיבות הללו נאין הלכה כר' יהודה, מ"מ מיותרין הן אחרי שכתב כבר והלכה כחכמים. ודע דהרב מברטנורא כתב ואין הלכה כר' יהודה ולא הזכיר מעניין חכמים כלל".³⁷ הרב חיים דוד הלוי נדרש אף הוא לסגנון זה ומצא לו הסבר בעל משמעות הלכתית. וכך כתב:

...יש לפרש כוונתו כך: דהלכה כחכמים דסגי בשנים, אחד כותב דברי המחייבים ואחד כותב דברי המזכים, ואין אנו חוששים לטעות כלל, ואם ירצו איזה בית דין להיות זהירים וזריזים ולמנות סופר שלישי 'כסברת ר' יהודה' כדי שיהיו שנים מעידים על המזכים ושנים על המחייבים, על זה הוסיף רבינו וכתב 'ואין הלכה כר' יהודה', וטעמו... דכיון שהוא טרוד ביותר בכתיבת דברי כולם אין הוא בר

31. מצודת דוד – הערות על המשנה, מקוואות פ"ב מ"ז.

32. עוד בנושא זה ראו: ש' אלגזי, הליכות אלי, ירושלים תשנ"ח, אות א כללים עח-עט, עמ' לא-לב.

33. מצודת דוד כלים פ"י מ"א ד"ה שם עיין בתוספות חדשים.

34. ראו: מצודת דוד לדמאי פ"ז מ"ד ד"ה רע"ב; כתובות פ"ז מ"ט ד"ה רמב"ם; מקוואות פ"ג מ"ב ד"ה תוי"ט וד"ה ויטהרו.

35. ראו: מלאכת שלמה בבא בתרא פ"ט מ"א.

36. ראו במהדורת הרב קאפח שהנוסח המדויק הוא: "והלכה כחכמים" – בהערה 16 עמד על השינוי שיש בנוסח של הדפוסים.

37. וכעין זה תמה במצודת דוד.

סמכא כלל, ואנו סומכים על כתבו של זה שכתב דברי המחייבים, ועל זה שכתב דברי המזכים, ואין לסמוך כלל על כתבו של השלישי, ולכן הוסיף 'ואין הלכה כר' יהודה' כלומר, דאין למנות סופר שלישי משום שאין לסמוך עליו כלל.³⁸

בדבריו של הרע"ב מצויים מספר מקרים של פסיקה בלשון שלילית וחיובית כאחת.³⁹ הרב ישעיה פיק ברלין התייחס לכך בפליאה ביש סדר למשנה לפסחים פ"ו מ"ה וכתב: "לכאורה איכא למידק אשר כפל דבריו והיה די לומר הלכה כר' יהושע [ללא התוספת ואין הלכה כר"מ, מ"מ] וכן כתב בפירוש הרמב"ם 'והלכה כר"י'. ויש ליישב קצת". אך לא ביאר כיצד יש ליישב.

סיכום ביניים: בחינת ההסברים על הופעתה של פסיקה בלשון חיובית או שלילית, לאור רוחב התופעה, מעלה קושי מסוים. בסדר זרעים בלבד יש כמאה ושלושים מקרים שבהם הרע"ב פסק בלשון שלילית. דומני שקשה יהיה לפרנס את כל המקרים בהסבר ולפיו בכולם באומרו 'אין הלכה כפלוני', התכוון הרע"ב לומר שגם אין הלכה כאלמוני החולק עליו, בכל המקרים והמצבים. גם אם במקרים שנידונו על ידי המפרשים ההסבר הלמדני אכן מבאר את המקרה המסוים, באופן כללי לא ניתן לעשות בו שימוש לבאר את התופעה בכללה.

ניסוח ארוך של פסיקה מצומצמת

מעצם טיבה, אמורה הפסיקה המצומצמת לכלול מילים ספורות. בדרך כלל מילים אלה כוללות את ההכרעה ('הלכה' או 'אין הלכה') ואת שם התנא (וגם זאת לא בכל המקרים, שכן ניתן להסתפק ב'וכן הלכה'⁴⁰ וכיוצא בזה). כך נוקט הרע"ב ברוב רובם של המקרים. יחד עם זאת, יש שהוא מאריך בדברים (שאינם כוללים תוספת תוכן) אף שאלה לכאורה לא מוסיפים דבר. היו בין האחרונים שעמדו על מקרים אלה. מהם שרק העלו את הקושי,⁴¹ ומהם שביקשו למצוא בו רמז לחידושים הלכתיים שונים. בברכות פ"ז מ"ח נחלקו ת"ק ור' יהודה "עד כמה מזמנין". הרע"ב פוסק כדעת חכמים האומרים עד כזית, אך לכאורה כופל את דבריו ללא צורך וכותב "עד כזית – וכן

38. ח"ד הלוי, דבר המשפט ב, תל אביב תשכ"ד, עמ' 49. למקרים נוספים ראו: מצודת דוד כתובות פ"ז מ"ט; כלים פ"ג מ"ב.

39. לדוגמה: כלאים פ"ג מ"ז; שבת פ"א מ"ט; פסחים פ"ו מ"ה; בבא מציעא פ"ה מ"ט.

40. בסך הכול מופיע הביטוי "וכן הלכה" ברע"ב תשעים פעם, מתוכם חמש עשרה בסדר זרעים (ברכות פ"ב מ"ב ד"ה בין; פ"ד מ"א ד"ה ושל; פ"ה מ"ב ד"ה בחונן; פ"ז מ"ב ד"ה עד; פאה פ"ג מ"ה ד"ה בזמן; דמאי פ"ו מ"ד ד"ה יכול; כלאים פ"ב מ"ב ד"ה כשם; פ"ב מ"א ד"ה ורואה; פ"ד מ"ט ד"ה אף; כלאים פ"ה מ"ג ד"ה זורעים; כלאים פ"ו מ"ב ד"ה ואם; כלאים פ"ט מ"ה ד"ה מרביצין; שביעית פ"ב מ"ד ד"ה מרביצין; תרומות פ"ג מ"ה ד"ה עד; חלה פ"ד מ"ז ד"ה וקולו).

41. בעל משנה ראשונה תמה בשביעית פ"ב מ"ד מדוע בשעה שהרע"ב פסק את ההלכה כתב: "ואין הלכה כר' אליעזר בר' צדוק, אלא אסור להשקות האילן בשביעית בין על הנוף בין על העיקר", וכתב "לא ידענא למאי האריך לכתוב אלא אסור כו' " (משנה ראשונה שביעית פ"ב מ"ד ד"ה על הנוף).

הלכה ולא כרבי יהודה דאמר עד כביצה". בתוספות יום טוב על אתר עמד על אריכות זו, וכתב שהיא נובעת מכך שבמקום אחר נשנו הדעות בצורה שונה:

ומה שהאריך הר"ב לכתוב ולא כר"י דאמר כביצה, משום דבסוף פ' ג' דפסחים שמעינן לר' מאיר ור"י איפכא, ומשום הכי אמר ר' יוחנן מוחלפת השיטה. ואשמעינן הר"ב דלא ס"ל למוחלפת אלא כדמשני אב"י דהכא בקראי פליגי כמ"ש (שם בס"ד) ומ"מ הני קראי אסמכתא בעלמא כמ"ש (שם) התוס' דמדאורייתא שביעה גמורה בעינן כמ"ש במ"י פרק בתרא דמגילה.⁴²

בתורת משולם (הובא בתוספות אנשי שם) תירץ באופן שונה, תוך שהוא מתייחס לשאלה אחרת של התוספות יום טוב. התוספות יום טוב דן בין השאר בשאלה מדוע ההלכה כתנא קמא, והרי זה סתם (במשנה הקודמת המדברת על כזית) ואחר כך מחלוקת, ואם כן צריכה הייתה ההלכה להיות שלא כמו הסתם אלא כדעת ר' יהודה האומר כביצה. על כך עונה הרב משולם זלמן אשכנזי, "כיוון דבמתניתין נקט הת"ק עד כזית בסתמא ואינו מזכיר דברי ר' מאיר, אזי הלכה כת"ק אף נגד ר' יהודה ומדויק לשון הרע"ב 'וכן הלכה ולא כר"י'. לדעתו ההדגשה 'ולא כר"י' באה לציין את מודעותו של הרע"ב לכך שהוא חורג מהכלל של סתם ואחר כך מחלוקת.⁴³

בברכות פ"ו מ"ח מופיעה מחלוקת בשאלה מה מברכים על מים. חכמים אומרים שהכל, ואילו ר' טרפון אומר בורא נפשות. בפסק ההלכה כתב הרע"ב "ואין הלכה כר' טרפון, אלא לפניהם מברך שהכל ולאחריהם בורא נפשות רבות". הרב משה נתן הלוי רובינשטיין בספרו תפארת המשנה תמה על אריכות זו, ומצא בה רמז לחידוש הלכתי. וכך כתב:

אריכות הלשון של הרע"ב (דבקצרה סגי לומר דאין הלכה כר"ט. ממילא מובן דהלכה כת"ק. ולת"ק כבר אמר לעיל דברכה ראשונה שהכל ואחרונה בנ"ר) נלע"ד דבא לומר דדוקא הוא. דאפי' בדיעבד אם ברך בנ"ר ברכה ראשונה לא יצא. ולא נימא דכיון שכבר בירך ברכה ראשונה בנ"ר ולר"ט יצא שוב לא יברך שנית שהנ"ב. ולזה הורה לנו הרע"ב בכפילת לשונו 'אלא לפניהם מברך שהכל כו', ר"ל דאפי' בדיעבד אם כבר בירך בנ"ר יברך שנית שהנ"ב. והוא כדעת הרמ"ע שהביא מהרחיד"א בשו"ר ברכה א"ח סי' ר"ז יע"ש.⁴⁴

מקרה נוסף שבו האריך הרע"ב לכאורה שלא לצורך הוא במשנה בברכות פ"ח מ"ד, שבה נחלקו בית שמאי ובית הלל לגבי סדר הפעולות בסיומה של ארוחה. לדעת בית שמאי כיבוד הבית קודם לנטילת ידים, ולדעת בית הלל נטילת ידים קודמת לכיבוד הבית. הרע"ב פסק: "והלכה כבית שמאי בזה שמותר להשתמש בשמש עם הארץ". התוספות

42. תוספות יום טוב ברכות פ"ז מ"ב ד"ה עד כזית.

43. וראו: א' שטרן בגפי אש (ניו יורק תש"ס), שדן בדבריו.

44. מ"נ רובינשטיין, תפארת המשנה, בריטש תרע"ה, ברכות פ"ו מ"ח ד"ה בהרע"ב וד"ה ר"ט.

האם יש פערי משמעות בין נוסחי פסיקה שונים בפירושו של ר' עובדיה מברטנורא על המשנה?

יום טוב התייחס לדברים וכתב: "והא דקאמר שמותר וכו' נ"ל דה"ק, דלהכי הלכה כמותם בזה משום דמסתבר שמותר להשתמש בע"ה כדי שלא להשתמש בתלמיד חכם וכמ"ש הר"י".⁴⁵ הרב רובינשטיין כתב הסבר אחר לאריכות הנ"ל. לדעתו הסיבה שגרמה לרע"ב להאריך קשורה לשינויי הרגלי האכילה במשך השנים:

ולענ"ד פשוט על פי דברי תלמידי רבינו יונה, ופסקו השלחן ערוך סי' ק"פ סעיף ג, דעכשיו אין נוהגין כך (לכבוד הבית קודם הנטילה) מפני שאין אנו מסלקין השלחן ואין נוטלין הידים חוץ לשלחן במקום שאין שם פירורים, וליכא למיחש למידי עכ"ל. והט"ז ס"ק ב הוסיף דבזמן התלמוד היו מסלקין השלחן, ויש לחוש שמא על ידי נייעור השלחן נפלו פירורים כו'. וא"כ לא הי' אפשר להרע"ב לכתוב בקצרה דהלכה כבית שמאי כיון דעכשיו אין נוהגין כן, וע"כ הוכרח להאריך ולומר דהלכה כבית שמאי בזה (עכ"פ אף בזמן הזה) שמותר להשתמש בשמש עם הארץ...⁴⁶

יחד עם זאת, חשוב להדגיש שמקרים רבים של לשון ארוכה, לפי הידוע לי, לא זכו לכל התייחסות.

פסיקה 'מיותרת'

בדברי על פסיקה 'מיותרת' כוונתי לאחד משני מקרים:

1. פסיקה שאין בה כל צורך שכן זו בפועל לא תבוא לידי ביטוי מעשי.
2. פסיקה מיותרת שכן זו מצויה בצורה מפורשת במשנה.

פסיקה שאין בה כל צורך שכן זו בפועל לא תבוא לידי ביטוי מעשי

אליאב שוחטמן⁴⁷ עמד על כך שפסיקה במחלוקת נטולת השלכה מעשית מצויה אצל הרע"ב בדרך הסמויה – הווי אומר, למרות היעדר הממד המעשי, בוחר הרע"ב לבאר את המשנה על פי העמדה התואמת את ההלכה. דבר זה אינו מפתיע כלל וכלל: הואיל והרע"ב הוא בראש ובראשונה פרשן, הרי שהוא מבאר משניות גם אם בפועל אין להן משמעות הלכתית, ומכיוון שכך מדוע לא יפרש על פי המסקנה של התלמוד? מקרים מעניינים יותר הם מקרים שבהם לצד הפירוש של משניות אלה הוסיף הרע"ב הכרעה הלכתית, למרות היותה לכאורה מיותרת.

פרק א של מסכת שביעית עוסק באיסור מלאכה בערב שביעית. בשני מקומות מדגיש הרע"ב שלדברים אין כל משמעות מעשית. כך בסופה של משנה א, שכן "משנה זו היא משנה ראשונה ואינה הלכה. דרבן גמליאל ובית דין נמנו על שני פרקים הללו שהם פסח

45. תוספות יום טוב ברכות פ"ח מ"ד ד"ה נוטלין.

46. רובינשטיין (לעיל, הערה 44), ברכות פ"ח מ"ד.

47. לעיל, הערה 9.

בשדה לבן ועצרת בשדה אילן והתירום, ומותר לחרוש עד ר"ה של שביעית", וכך גם בתחילתו של פרק ב. לאור דברים אלו, תמה בעל תוספות אנשי שם על הרע"ב שבמשנה ז פסק במחלוקתם של רשב"ג וחכמים וכך כתב: "קשיא לי, לעניין מה פסק הלכה כרשב"ג אחרי שכבר כתב דקיי"ל כר"ג ובי"ד שלעולם מותר עד ר"ה. ודוחק לומר שפוסק ההלכה לעניין קודם החורבן".⁴⁸

בעל תוספות אנשי שם מוצא פתרון בעזרת הערתו של הרב משה זכות, בעל קול הרמ"ז, על הרע"ב בתחילת פרק ב של שביעית. על דבריו של הרע"ב שם, בעניין חוסר הרלבנטיות של המשניות האלה למעשה בשל הכרעתם של ר"ג ובית דינו העיר הרב זכות וכתב: "לא דק, דדיחוי זה [של המשניות הללו, מ"מ] יהיה חוזר ונראה בביאת הגואל במהרה בימינו דנוהגות הן בזמן שבית המקדש קיים".⁴⁹ לאור דברים אלו יוצא שהכרעת ההלכה איננה מיותרת, שכן למרות העובדה שלדברים אין כל השלכה לימינו הרי שלעיתיד לבוא חשיבותם רבה. הרב אברהם שטרן מצא הסבר אחר לצורך בהכרעת ההלכה במקרה זה, שכן לדברים יש השלכה לגבי מקח וממכר.⁵⁰

פסיקה מיותרת שכן זו מצויה בצורה מפורשת במשנה

בתוספות יום טוב תמה על מקרים שבהם פסק הרע"ב את ההלכה למרות שבמשנה כתוב במפורש "והלכה כדבריו". יש לעתים שביאר, שההסבר נובע מכך ש"דתניא פרק קמא דנדה דף ז ובפרק יש נוחלין דף קל דאין למדין הלכה מפי המשנה".⁵¹ פתרון אחר שהוצע על ידו הוא שהרע"ב פסק כן מכיוון שלפניו עמדה גרסה שבה לא הופיעו המילים "והלכה כדבריו".⁵²

היעדרה של פסיקה

פסיקת ההלכה כה דומיננטית בפירושו של הרע"ב עד כדי כך שבשעה שהיא נעדרת היא מעוררת דיון.⁵³ וכך, שתקויותיו של הרע"ב מהוות מקור לא אכזב לניתוח שיטתו. יש

48. כעין זה הקשו הרב צבי קלויזנר בפירושו רץ למשנה (מסומן בטעות פ"ב מ"ז) וכן הרב ש"פ פרנקל בפירושו ליקוטי המשנה; הרב מנשוויץ (להלן, הערה 54).

49. הדברים מובאים גם בתוספות אנשי שם בתחילת פרק ב.

50. ראו: גפי אש א, שביעית פ"א מ"ז ד"ה הנטיעות.

51. תוספות יום טוב פאה פ"ג מ"ו ד"ה כל. שם אמנם לא דן בפסיקה של הרע"ב אלא של הרמב"ם, אך לדבריו אלה הפנה בפירושו לשביעית פ"ט מ"ה ד"ה ר"ג. וראו עוד בדבריו ליבמות פ"ד מ"ג ד"ה והלכה כדבריו. וכן הרב א' שטרן, גפי אש א, פאה פ"ג מ"ו ד"ה הלכה כדבריו.

52. תוספות יום טוב שביעית פ"ט מ"ה ד"ה ר"ג. וראו בעניין זה: י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה ב, ירושלים תש"ס, עמ' 687-688.

53. גם בפירושו של הרמב"ם יש שנעדרת הכרעת ההלכה. רובם של המקרים מוסבר על פי דברים שכתב בהקדמתו "שכל מקום שנחלקו בית שמאי ובית הלל הלכה כבית הלל זולתי בעניינים מסוימים שהלכה כבית שמאי, ובאותם ההלכות בלבד אומר לך כשאבארם הלכה כבית שמאי. וכן כל סתם משנה שאין בה מחלוקת ההלכה כדברי המשנה, זולתי במקרים בודדים, ובאותם מקרים אומר לך

האם יש פערי משמעות בין נוסחי פסיקה שונים בפירושו של ר' עובדיה מברטנורא על המשנה?

שרק העירו על היעדרה של פסיקת ההלכה במקרה זה או אחר,⁵⁴ אחרים מצאו הסבר נקודתי.⁵⁵ ויש שביקשו למצוא כללים לכך. שלושה דיונים יוצגו להלן:

1. דברי התוספות יום טוב שביקש לטעון שמכיוון ש"הלכה כתנא קמא כשנשנה בסתם" אין צורך לכתוב שכך ההלכה.
2. הצעה ולפיה היעדרה של פסיקת ההלכה מעידה על כך שלדעת הרע"ב אין במשנה מחלוקת.
3. דיון במקרים שבהם ר' יהודה אומר 'אימתי' שיתמקד בניסיונו של הרב ישעיה פיק ברלין למצוא כלל למקרים שבהם פסק הרע"ב במשניות אלה.

"הלכה כתנא קמא כשנשנה בסתם"

התוספות יום טוב בתחילת פרק אלו מציאות דן במשנה המביאה מחלוקת בין ר"מ ור"י בשאלה אלו מציאות הן של המוצא. הרע"ב לא כתב כמו מי ההלכה. על כך כתב התוספות יום טוב:

דברי ר"מ – ונ"א ל"ג. ולרמב"ם גרסין לה, משום הכי פסק הלכה כר' יהודה, דר"מ ור' יהודה הלכה כר"י. ולהרא"ש ל"ג ופסק כת"ק, כ"כ ב"י סימן רס"ב ונראה שגירסת הר"ב ג"כ דל"ג לה.⁵⁶ ולפיכך לא הוצרך לפסוק דלא כר"י שזה כלל מפורסם דהלכה כת"ק כשנשנה בסתם.⁵⁷

ביחס לתשובתו של התוספות יום טוב יש להביא את אשר העיר הרש"ש הן בהגותו על המשנה הן בהגותו לתלמוד: "הן במקומות הרבה לא נמנע הר"ב בכהאי גוונא מלכתוב דאין הלכה כיחיד, דוק ותשכח".

שזה הסתם דחוי ואינה הלכה. אבל שאר המחלוקות לא אצריך לחשוב עליהם, אלא אומר לך הלכה כמי, ואפילו יחיד ורבים אומר לך הלכה כחכמים..." (משנה עם פירוש הרמב"ם א, ירושלים תשכ"ג, עמ' כו). למרות זאת יש מקומות שהפליאה נשאת במקומה. ראו מצודת דוד לחולין פ"ט מ"ה ד"ה שם רע"ב וד"ה רי"א.

54. ראו: תוספות יום טוב דמאי פ"ו מ"א; ד' שפרבר, מצודת דוד, ירושלים תשס"ד, יבמות פט"ז מ"ה, נזיר פ"ו מ"ב; י' פיק ברלין, יש סדר למשנה, עירובין פ"ד מ"ב ד"ה מי שישן; פסחים פ"ב מ"א ד"ה הר"ב ד"ה ר' יהודה אומר; ח"ד מנשוויץ, שנות חיים, ורשה תרס"ח, שביעית פ"ב מ"ח, מעשרות פ"ה מ"ה.

55. הרב שטרן התייחס למשנה בכלאים פ"ד מ"ז והציע שתי אפשרויות. האחת, שרע"ב מסופק אם בכלל יש במשנה מחלוקת או שמא התנא המאוחר מפרש את האמור לפניו (גפי אש א, כלאים פ"ד מ"ז ד"ה ר"י אומר, בהסברו השני). והשנייה, שרע"ב היה מסופק כמי ההלכה (שם בהסברו הראשון; שביעית פ"ד מ"ז ד"ה רע"א).

56. בקול הרמ"ז כתב: "ולוי נראה דעדיף לן למימר שהר"ב מספקא ל"י אי גרס אי לאו".

57. תוספות יום טוב, בבא מציעא, פ"ב מ"א ד"ה דברי ר"מ.

אין מחלוקת

התוספות יום טוב בנגעים פ"ב מ"ד, דן בשאלה מדוע אין בדבריו של הרע"ב שום הכרעה במחלוקת בין ת"ק לר' יהודה בדבר "כיצד ראיית הנגע", שבה תנא קמא אמר: "האיש נראה כעודר וכמוסק זיתים, האשה כעורכת וכמניקה את בנה, כאורגת בעומדין לשחי ליד הימנית" ואילו "רבי יהודה אומר: אף כטווה בפשתן לשמאלית, כשם שנראה לנגעו כך הוא נראה לתגלתו". ההסבר שהוא נותן לכך הוא שאין במשנה מחלוקת: "אפשר לומר דת"ק לא פליג, ואע"ג דתני ליה בלשון פלוגתא. דהכי אשכחן טובא, כמ"ש בפרק בתרא דבכורים [משנה ו]. ומשום דת"ק לא פליג, מש"ה לא כתב הר"ב דאין הלכה כר"י".⁵⁸

בדרך דומה הלך הרב שטרן. בשני מקרים במסכת שביעית הוא מציע שלמרות שבמבט ראשון נראה שבמשנה יש מחלוקת (וכך גם הבינו מפרשים שונים) ולכן אנו מצפים להכרעה, הרע"ב הבין שבמשנה אין מחלוקת. כך כתב על אודות המשנה בשביעית פ"ג מ"א. המשנה שם דנה בשאלה "מאימתי מוציאין זבלים לאשפתות". המשנה מזכירה שלושה תנאים: ר' מאיר אומר "משיפסקו עובדי עבודה", ר' יהודה "משייבש המתוק" ור' יוסי "משיקשור". הרמב"ם סיים את פירושו למשנה באומרו "והלכה כר' יוסי" ואילו ברע"ב אין כל התייחסות לשאלה כמי ההלכה.⁵⁹ הרב שטרן הציע שאין כל מחלוקת אלא שכן "ודאי עיקר הזמן משיפסקו ע"מ [צ"ל ע"ע, מ"מ] כר"מ, רק דאין לזה זמן קבוע בכ"מ, דמקומות יש שפוסקים בקרוב מבמקום אחר ואפיל ובמקום אחד יש שפסקו במהירות יותר מבחבירו. וכדי שלא ליתן תורת כל אחד ואחד בידו אמר ר"י זמן קבוע משייבש המתוק אז הוא זמן שפסקו דע"ע [צ"ל ע"ע, מ"מ]. אך שיעור זה נמי לא די לכל, דהא יש התחלת הייבוש וסוף הייבוש, ואכתי לא ידענן אי בתחילת הייבוש כבר הותרה או צריך להתאחר עד שייבש לגמרי, לכן אמר ר' יוסי משיקשור אז הוא זמן הייבוש המתוק ואז פוסקים עובדי עבודה..."⁶⁰

אם נלך בדרך זו נוכל להציע פתרון למשניות נוספות שבהן לא הכריע הרע"ב. כך לדוגמה ניתן לומר ביחס למשנה בכלאים פ"א מ"ג. המשנה שם אומרת: "הלפת והנפוץ והכרוב והתרובתור והתרדים והלעונים אינם כלאים זה בזה. הוסיף רבי עקיבא: השום

58. תוספות יום טוב כתב במקום מספר דוגמות בהן נראה מסגנונה של המשנה שיש מחלוקת אך באמת אין. אלא שברבות מהן הרע"ב תפס שכן יש מחלוקת ואכן הכריע כאחד התנאים, לדוגמה: בכורים פ"ג מ"ו (ועיי"ש בתוספות יום טוב ד"ה הגיע); ערלה פ"א מ"א (וראו שם בתוספות יום טוב ד"ה והחיצון פטור); שבת פ"א מ"י (וראו בתוספות יום טוב ד"ה רא"א); שבת פט"ו מ"ב (ובתוספות יום טוב ד"ה ראב"י אומר).

59. וראו בבית דוד לר' דוד קורנילדי שתמה על כך ולא יישב.

60. שטרן (לעיל, הערה 50), עמ' רה. כך עשה הרב שטרן גם ביחס לשביעית פ"ב מ"ח, ראו שם עמ' רג. אם כי יש שהבינו משנה זו כמחלוקת; ראה פרה"מ לרמב"ם שפסק שאין הלכה כר' שמעון שזורי ובתוס' אנשי שם שהביא מהרש"ש שהבין שבמשנה זו יש מחלוקת, והרב מנשווין (לעיל, הערה 54) תמה על היעדר הפסיקה ברע"ב.

והשוני הבצל והבצלצול והתרמוס והפלסלוס אינן כלאים זה בזה". בפירוש המשנה של הרמב"ם כתב "ואין הלכה כר' עקיבא". ברע"ב אין כל התייחסות לפסיקת ההלכה. במקרה זה ניתן להציע שלדעת הרע"ב אין במשנה מחלוקת ולכן לא ציין כמי ההלכה.⁶¹ ובאופן דומה ניתן להסביר את היעדר ההכרעה בפסחים פ"ב מ"ג, שם אומרת המשנה "חמץ שנפלה עליו מפולת הרי הוא כמבוער. רבן שמעון בן גמליאל אומר: כל שאין הכלב יכול לחפש אחריו". צריך לומר שהרע"ב למד כרמב"ם שאין פה מחלוקת בין ת"ק לרשב"ג.⁶² וכך ניתן להסביר גם מקרים נוספים.⁶³

"שבכל מקום ששנה ר' יהודה אימתי אינו בא אלא לפרש"

פעם נוספת שבה התוספות יום טוב מתייחס להיעדרה של פסיקה מצויה במשנה דמאי פ"ו מ"א. במשנה זו מופיעה לכאורה מחלוקת בין תנא קמא לר' יהודה – "המקבל שדה מישראל מן העובד כוכבים ומן הכותי יחלק לפניהם. החוכר שדה מישראל תורם ונותן לו. אמר רבי יהודה: אימתי בזמן שנתן לו מאותה השדה ומאותו המין, אבל אם נתן לו משדה אחרת או ממין אחר מעשר ונותן לו". הרע"ב לא פסק כמי ההלכה. התוספות יום טוב עמד על חסרון זה וכתב: "והר"ב לא כתב אם הלכה כן. אבל הרמב"ם כתב דהלכה כר' יהודה. והטעם, שבכל מקום ששנה ר' יהודה אימתי אינו בא אלא לפרש.⁶⁴ דברי ההסבר של התוספות יום טוב להיעדרה של הפסיקה במקרה זה עשויים לשמש הסבר לכל המקרים שבהם נשנו דבריו של ר' יהודה בלשון 'אימתי'.⁶⁵ מי שביקש לבחון את הדברים בצורה רחבה הוא הרב ישעיה פיק ברלין, בחידושו למשנה יש סדר למשנה. הערתו הראשונה על דבריו של התוספות יום טוב היא שהביטוי אימתי בדבריו של ר' יהודה מופיע כבר בפאה פ"ה⁶⁶ מ"ה חוץ מאשר המשנה בדמאי שראינו לעיל. הרב ברלין מדגיש שבשני מקרים אלה הרמב"ם פסק במפורש את ההלכה ואילו הרע"ב לא פסק. הרב ברלין תמה – אם כן מדוע לא העיר התוספות יום טוב את הערתו כבר שם? אין הוא מוצא הסבר לתמיהה על התוספות יום טוב, אך את היעדרה של הפסיקה ברע"ב הוא מציע להסביר בצורה הבאה: "בעל כורחך צריכין לומר דסמך הר"ב על מה שכתב

61. ראו בהון עשיר, והובאו דבריו בתוספות אנשי שם שהציע ללמוד שאין מחלוקת בין ת"ק ור"ע. בדבריו לא התייחס הרב ריקי להיעדרה של הפסיקה ברע"ב. מן הראוי לציין שהרב שטרן בפירושו גפי אש ביקש לתלות את השאלה אם בפנינו מחלוקת או לא בחילופי גרסאות במשנה.

62. וראו שם בתוספות יום טוב ד"ה רשב"ג.

63. לדוגמה, כתובות פ"ו מ"ד.

64. תוספות יום טוב, דמאי פ"ו מ"א ד"ה מעשר ונותן לו.

65. בסך הכול נמצאים במשנה ארבעה עשר מקרים שבהם דבריו של ר' יהודה נפתחים במילה 'אימתי': פאה פ"ג מ"ה; פאה פ"ה מ"ה; דמאי פ"ו מ"א; חלה פ"ב מ"ב; שבת פ"ח מ"ב; מגילה פ"א מ"ג; סנהדרין פ"ג מ"ג; מנחות פ"י מ"ח; חולין פ"ה מ"ג; חולין פ"ו מ"ו; אהלות פ"ז מ"ד; מקואות פ"ו מ"א; נדה פ"ט מ"ה; טבול יום פ"ב מ"ג.

66. כך כתב הרב ש' ליכטנשטט, שש המערכת, פרסבורג ת"ר, דמאי פ"ו מ"א.

כבר מ"ה פ"ג דפאה בזה הלשון 'ור' יהודה לפרושי מילתי' דת"ק אתא וכן הלכה'. ולפיכך לא הכפיל הדברים בשני המקומות שזכרתי אותם לעיל⁶⁷. ואם כך גם במקרה הנידון בתוספות יום טוב, במשנה במסכת דמאי, סמך הרע"ב על דבריו בפאה פ"ג. אותו הסבר יש לתת גם להיעדרה של הפסיקה במסכת חלה פ"ב מ"ב.

דבריו לכאורה נסתרים מהעובדה שבשבת פי"ח מ"ב הרע"ב שב וכתב "וכל מקום שאמר ר' יהודה אמתי הוא מבאר לדברי חכמים, ולפיכך הלכה כר' יהודה". אך את זה הוא מסביר באומרו שבתחילת כל סדר הרע"ב מדגיש מחדש את הכלל, ואכן במשנה במגילה פ"א מ"ג, ששם שוב מופיע ר' יהודה האומר אימתי, הרע"ב לא פסק את ההלכה שכן הוא הסתמך על האמור במסכת שבת.

את דבריו יש לבחון גם בשאר הסדרים. בסדר נזיקין יש רק מקרה אחד והוא בסנהדרין פ"ג מ"ג – ששם כתב ברע"ב שהלכה כר' יהודה ללא הסתמכות על הכלל של 'אימתי'. בסדר קודשים יש שלוש משניות שבהן ר' יהודה אומר 'אימתי', הראשונה במנחות פ"י מ"ח, ששם כתב הרע"ב שהלכה כר' יהודה כיוון שבה לפרש. בחולין פ"ה מ"ג מציין שר' יהודה מפרש ואינו חולק אך לא כותב שכן ההלכה. בחולין פ"ו מ"ו לא העיר דבר. בסדר טהרות יש ארבע משניות שבהן אומר ר' יהודה 'אימתי'. הראשונה באהלות פ"ז מ"ד ששם הרע"ב פוסק את ההלכה אך אינו מזכיר את הנימוק שר' יהודה בא לפרש. במקוואות פ"ו מ"א הרע"ב מציין שר' יהודה מפרש ולא חולק אך אינו מציין במפורש שהלכה כמותו. בנדה פ"ט מ"ה לא כתב דבר. ובטבול יום פ"ב מ"ג לא ציין במפורש שר' יהודה מפרש את דברי ת"ק, אם כי כך עולה מתוך הפירוש, ולא כתב שהלכה כמותו.

העולה מתוך הדברים, שדבריו של הרב ברלין יכולים באופן כללי להסביר את היעדר הפסיקה של הרע"ב במשניות שבהן דבריו של ר' יהודה פותחים במילה 'אימתי' ומהווים הסבר לדברי תנא קמא.

סיכום

במאמר זה ביקשתי להפנות את תשומת הלב לפסיקה ההלכתית הקצרה בפירוש הרע"ב למשנה. בחנתי שלושה נושאים בעזרת דבריהם של גדולי ישראל במשך הדורות. תחילה, את המשמעות של פסיקה בלשון חיובית ושלילית. הפניתי את תשומת הלב לכך שיש שביקשו לצקת להבדל זה משמעות תוכנית, אך הצעתי שיתכן שההבדל קשור לסגנון ולא לתוכן. דיון נוסף ערכו פרשנים סביב פסיקות מיותרות לכאורה. אלה הוסברו בכך שלמרות שבמבט ראשון לכאורה אין בהכרעות אלה הכרח, עיון מעמיק יותר מגלה את הצורך בהן. הדיון השלישי עסק במקרים שבהם נעדרת ההכרעה מפירושו של הרע"ב ובמסגרתו הועלה כהסבר מרכזי זה הרואה בהשמטת ההכרעה ההלכתית אמירה ולפיה אין במשנה מחלוקת.

67. י' פיק ברלין, יש סדר למשנה, דמאי פ"ו מ"א ד"ה תוי"ט מעשר.